

ŽIVO HRVATSKO PRAVO ≡ NA BOSNU ≡ I HERCEGOVINU

NAPISAO

STJEPAN RADIĆ

NARODNI ZASTUPNIK NA HRVATSKOM
DRŽAVNOM SABORU.

CIENA 50 FILIRA.

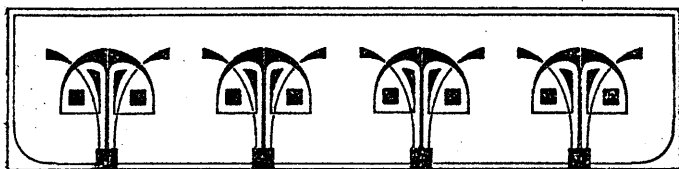

NA TROŠAK PIŠČEV.

U ZAGREBU 1908.

TISAK HRVATSKE PUČKE SELJAČKE TISKARE
DIONIČARSKOG DRUŽTVA PETRINJSKA UL. 28.

1. Što je to živo pravo.

Danas je već znanstveno utvrđeno, da prava nije bilo i da ga nema bez države. Ujedno je sociološka znanost neoborivo dokazala, a povjest svih naroda i vjekova to je potvrdila, da je država svagdje i svagda nastala time, što su jedni ljudi dobili vlast nad drugima i što su na određenom nekom prostoru jedni mogli zapovijedati, a drugi morali slušati. I te zapovjedi i ta pokornost imadjahu svoje granice, a te granice i jesu prvo pravo.

Uzmimo na primjer ovaj i to najobičniji slučaj državnoga osnutka: Ratoborno, često i poludivlje pleme pokori si mirne, obično prosvjećenije, stanovnike jednoga kraja. Da od tih pokorenih stanovnika bude što veća korist i da ih što lakše uzdrže u pokornosti, osvajači su ih razdijelili među se i učinili ih svojim robovima ili svojim kmetovima. No da opet prevelika okrutnost ne natjera upokorenih ljudi na očajni odpor, osvajači su se ili odmah ili kasnije sporazumjeli, da će od tih svojih robova tražiti samo jedan dio njihovoga prisilnoga rada i da će ih za njihov prisilni rad braniti od vanjske navale. Vidimo dakle na početku svake

države nastojanje, da se među stanovnicima te države stvori neki stalan red i brigu, da ti stanovnici budu sigurni od vanjske opasnosti. Ovo je dvoje i danas glavna zadaća svakoj državi. Samo su se od toga vremena stvari silno promijenile. Pojedine male države, koje su, koliko znamo, u istinu nastale nasiljem, slagale su se ili dobrovoljno, ili poslije rata u veću državu, dok nije tim načinom došlo do prostranih carevina.

Već u maloj državi bila su najmanje dva plemena: osvajači i robovi, a s vremenom u zajedničkom životu ta su se dva plemena izpremiešala u razna zanimanja, a potom i u razne staleže. U državama, koje su bile veće i na tako sgodnom mjestu, te se je razvio promet sa susjednim državama, bilo je tih staleža ne samo više, nego su pojedini staleži, primjerice trgovci, radi svoga imetka i iskustva brzo došli do velikoga ugleda i upliva. I upravo je zanimivo znati, da su prve prosviećene države stvorili trgovački gradovi u području Sredozemnoga mora.

Kroz stoljeća i tisućljeća nije među ljudima, dotično među državama bilo drugoga reda, t. j. drugoga prava, nego što je pravo jačega, dakle vlast sile. Takvoj vlasti bila je granica samo u strahu, da preveliko nasilje ne izazove otpora, a s vremenom bili su vlastodržci sve to uvidjavniji radi dobro shvaćene svoje koristi. Najuidjavniji su bili Rimljani, koji su sve u svom interesu stvorili čitav sistem i za državnu vlast i za podaničku pokornost, kao i za sve životne od-

nošaje koli medju vlastodržcima, toli medju podanicima, a taj njihov sistem vlade i uprave i jeste toliko razgllašeno rimsko pravo.

Ali ovo rimsko pravo bilo je zapravo mrtvo, izviralo je iz puke surove sile, pa je zato milijune razumnih ljudskih bića moglo smatrati za obične stvari, ili kako bi to kazao najveći grčki filozof Aristotel, smatralo ih je za žive strojeve.

Pravi i podpuní prevrat nastao je u svim ljudskim odnošajima istom kršćanskom naukom, koja je potamnjelomu čovječjemu razumu otkrila temeljnu i glavnu istinu, da su svi ljudi braća, da su svi jednaki i da svima pripada jednako pravo. Kršćanstvo je dakle stvorilo novi izvor prava: ljudsku savjest, te je od sada počelo pravo dobivati i svoju unutrašnju moralnu vrijednost, dok se je prije zadovoljavalo samo vanjskom prisilnošću.

Ali kršćanstvo nije samo pojedinoga čovjeka uzdiglo tako visoko, da se je počeo smatrati djetetom Božjim, nego je i čitave skupine ljudi, naime ciele narode, pozvalo na novi život. Ta svim nam je dobro poznata ona Isusova: Idite i naučajte sve narode! Tu je zapovjed najpodpunije izvršio apoštol Pavao, pa je zato i dobio pridjevak apoštola naroda. Ali evo, što je još značajnije: Na onom istom križu, bez kojega bi čovječja savjest još i danas spavala, prvi je vanjski znak, da uz vlast državne sile postoji još jedno pravo. Napis na križu bio je, kako znamo, latinski, grčki i židovski. Za par stoljeća bijaše to stari slavenski jezik, koji

se je prvi izjednačio s ona tri posvećena jezika, a već dobru stotinu godina gotovo svi evropski jezici dobiše pristup u državne zakonodavne saborove.

Staleži naime ojačani moralnom snagom kršćanske nauke, koja se otvoreno propovijedaše, jedan su za drugim tražili, da u državi imadu ne samo dužnosti, nego i prava, a od vlastodržaca počеше zahtievati, da uz tolika svoja prava priznadu barem i nekoje dužnosti. I tako je nastala moderna kulturna država, koja je takodjer uredjena vlast, ali nije više organizovano nasilje. I u toj modernoj državi traži se od čovjeka njegova krv i njegova muka, ali u jednu ruku to se traži od sviju državljana, a u drugu ruku, tim se žrtvama imade država ne samo braniti izvana, nego i razvijati iznutra.

Moderni državni razvoj nije time prestao. Uz dva glavna državotvorna faktora, uz potrebu vanjske sigurnosti i unutrašnjega reda dotično uz zahtjev društvenoga razvoja i to na temelju kršćanske pravice, došao je i zahtjev međunarodnoga sbliženja na temelju narodnoga prava.

Ali ovo narodno pravo nije se priznalo i ne priznaje se samo nekoj skupini ljudi zato, što govori jedan jezik, ili zato, što je jedne vjere, ili zato, što živi na jednom sgodnom ograničenom zemljištu, a najmanje zato, što ima kakvu zajedničku strast, recimo nepomirljivu mržnju proti nekome, ili koju ukorenjenu predsudu. Za narod se je priznala i priznaje se samo takva množina ljudi, koja je samo svojom moralnom

snagom stvorila još savršeniji red, nego što to postizava država svojom prisilnošću, i koja je istodobno na gospodarskom i na prosvjetnom polju postigla takve uspjehe, na kakve država ne može danas još ni pomišljati. Drugim riečima: Ako se sva ona organizacija, koja se je kroz stoljeća, dapače i kroz tisućljeća, u državi tako teško i polagano razvijala, stvori i ukaže kao gotova činjenica medju množinom ljudi, koji si vele narod, onda takva organizacija može i mora dobiti priznanje i državne vlasti, koja osjeća prema narodu to veće poštovanje, što je društvenija, socijalnija, a time i moralnija.

Budući, da je čovjek društveno biće; budući, da čovjek bez društva ne može ni živjeti, a kamo li napredovati; budući, da se je država kao glavno, pa bilo i prisilno privredno društvo već odavna tako razširila i s drugim državama sporazumjela, te danas postoji i svjetska, a ne samo evropska gospodarska i kulturna centralizacija, očito je, da se i nova moralna organizacija, nova i od države savršenija kulturna i gospodarska zajednica, kojoj se veli narod, nije mogla, a i ne može razviti u takvoj opreci sa starim državnim pravom, da bi značila njegovu negaciju. Baš naprotiv: Samo su takvi narodi stvorili u istinu kulturnu zajednicu i jaku moralnu organizaciju, koji su podpuno shvatili duh našega vremena, te su se svim novim potrebama prilagodili, ili su moderne zahtjeve po svojoj potrebi preudesili. Drugim riečima, svaki evropski narod mora biti u prvom redu po svojoj

kulturi kršćanski, po svojim političkim težnjama evropski, a po svom pravnom shvaćanju i kršćanski i evropski u isti mah, t. j. mora shvatiti unutrašnji smisao i državotvorno značenje obiju temeljnih ideja naše civilizacije, demokracije i narodnosti. I samo takav narod ima sam u sebi uvjete, da čitavo svoje narodno, dotično državno područje uredi bilo posvema samostalno, bilo u okviru koje veće međunarodne skupine, ali vazda tako, da po blagostanju i po prosvjeti t. j. po zadovoljstvu svih svojih pripadnika stoji više od svojih takmaca ili neprijatelja. Gdjegod je koji narod došao do takvoga stepena, tamo je njegovo živo pravo bilo jače od svih vanjskih zapreka.

Jači su bili Grci po moralnom svom jedinstvu i po svojoj kulturi od Turaka na početku prošloga stoljeća i zato su se od Turske oslobodili. Jači su bili i Srbi, pa su zato i oni još prije Grka stresli turski jaram i bili bi postigli odmah potpunost samostalnost, da se nisu u njihovu vodstvu pojavile takve opreke i takva potajna rovačenja, koja su s vremenom novoj srbskoj državi, a time i srbskomu narodu oduzela svaki međunarodni ugled.

Jaki su bili svojom moralnom organizacijom i kulturnim napredkom Belgijanci 1830., a još jači Norvežani 1906., kad su stupili posvema samostalno na međunarodno poprište. Zamjernu upravo snagu pokazuju svi slavenski narodi u Habsburžkoj monarkiji, koji su u posljednjih tridesetak godina uzprkos hegemoniji Njemačke u Evropi i prevlasti Niemaca i Ma-

gijara u monarkiji, ne samo sačuvali, što su u povoljnije doba stekli, nego su se tako razvili, da posebice Česi, Hrvati i Slovenci postadoše novi državotvorni elemenat monarkije u potpunom smislu te riječi. No najsavršeniji primjer narodne organizacije podali su nam do sada Francezi, i to još pred punih stotinu godina. Francezi ne samo da su izdržali pet koalicija gotovo svih ostalih evropskih država i naroda, nego su na koncu sve te koalicije i pobiedili, a što je još važnije, oni su i međunarodne odnošaje zadahnuli novim živim pravom i to tako, da je bečki kongres, kad se 1815. poslie poraza i pada Napoleonova, što bijaše za onda poraz i pad Francezke — sastao, da preuredi Evropu, da je i taj kongres, na kom Francezka bijaše osamljena, morao medju inim stvoriti i ovaj zaključak: »Poljaci, podanici Rusije, Austrije i Prusije dobit će narodno predstavništvo i narodne uredbe...« Premda je dakle Poljska kao država razkomadana, priznat je poljski narod i to još na ovako odličnom međunarodnom sboru, kao međunarodni pravni subjekat, kao novi državotvorni elemenat u kulturnom smislu te riječi. Na nesreću nisu Poljaci još u to doba bili zapravo ni počeli s unutrašnjom svojom narodnom organizacijom, t. j. s takvom izgradnjom narodnoga društva, da bi svi staleži i sva životna zanimanja bila u narodnoj cjelini kao nerazdruživo spojeni spratovi veličanstvene palače, ili kao organički svezana uda živoga tiela. I zato je ova odluka bečkoga kongresa u Prusiji ostala mrtvim slovom, a u Rusiji, gdje je poljski narod prema spomenutom za-

ključku bečkoga kongresa dobio ne samo narodnu, nego i najširu državopravnu autonomiju, upotrebilo je poljsko plemstvo tu autonomiju u prvom redu kao pripravu za oružani ustanak, najprije 1831., a onda i 1863., poslie čega Poljaci izgubiše u Rusiji ne samo svoje predstavništvo i svoje narodne uredbe, nego i neka državljanska prava.

Ovaj primjer Poljske i Poljaka najbolje pokazuje, kako narodno pravo postaje živo i djelotvorno samo onda, kad se stanoviti narod u istinu svestrano razvije barem u moralnom smislu, t. j. kad provede potpuno barem svoje unutrašnje moralno jedinstvo.

I u Habsburžkoj monarkiji imamo već odavna za to isto vrlo rječit primjer. Premda već punih četrdeset godina u državnim temeljnim zakonima za kraljevine i zemlje zastupane na carevinskom vieću, postoji ustanova o narodnoj ravnopravnosti, ipak se istom u posljednje doba ta ravnopravnost počima praktički provoditi za Čehe, za Slovence, Hrvate i Rusine. Za Poljake je provedena u glavnom već 1869., jer su Poljaci u Galiciji vazda pokazali riedku narodnu disciplinu, te su i u najnovije doba, kad se je njihov stranački život silno diferencirao, ostali ipak gotovo jednodušni i u svojim zahtjevima i u svojoj taktici prema bečkoj središnjoj vladi.

Iz svega ovoga, što je rečeno, jasno se vidi, da je živomu pravu izvor čovječja savjest i narodna svijest u isti mah, i da takvoga prava nema i ne može biti, gdje se individualizam nije razvio u nacionalizam i to

unutrašnjim ujedinjenjem svih staleža jednoga naroda. Još jasnija bit će nam ova stvar, kad pogledamo u Tursku, dotično u Aziju, gdje ovakvoga živoga prava u obće nema i kad izpitamo sve one momente, koji i kod nas Hrvata kao Evropljana i kao Slavena stvoriše i još dalje stvaraju narod u pravom i potpunom smislu te rieči.

II. Zašto u Turskoj i uobće u Aziji nema prava.

Naglašeno je već u dosadašnjem razlaganju, da je prevrat u evropskom pravu nastao onim časom, kad je kršćanstvo probudilo čovječju savjest i stvorilo jasnu spoznaju, da su svi ljudi i svi narodi braća. U azijskim vjerama nema toj spoznaji gotovo ni traga. Tako naročito brahmanci, naučahu da je svećenički stalež potekao iz Brahminih ustiju, stalež vojnički iz Brahminih ramena, trgovci iz njegova stegna, a seljaci iz njegovih nogu. I kad se je Budha najviše podigao iznad ove brahmanske tradicije, u kojoj je koren strahovitom indijskomu sektarstvu, ni onda nije dopro više, nego do spoznaje, da su svi ljudi jednaki u svom ništavilu. I Muhamed, koji je pošao još dalje od Budhe, i on je ostao na azijskom tlu svojom naukom o maču, koji da mnogo sigurnije otvara nebeska vrata, nego isti post i molitva i svojom nebrigom za ženu, dotično prezirom za nju, kao da žena zapravo nije isto tako stvor Božji, kao i mužkarac. Čitava Azija, a napose i Turska, nije došla ni do spoznaje slobodne

i odgovorne čovječje ličnosti, pa onda naravski nije mogla spoznati ni moralne zajednice takvih ličnosti u narodu. Zato je Azijatu individualizam isto tako nepoznat, kao i nacionalizam. Za to se nigdje u Aziji nije razvila obitelj, t. j. trajna, moralna i gospodarska zajednica najprije među mužem i ženom, a onda među roditeljima i djecom. Zato se nije razvilo ni društvo u evropskom smislu, t. j. moralna i gospodarska zajednica onih staleža, koji imaju slične ili istovjetne duhovne i materijalne interese. Razvile su se samo kaste, a to su zapravo prisilne zajednice, a izvan kasta bezpravna raja i sirotinja.

Gdje nema organičkoga društvenoga razvoja, tu nema ni stalno uredjenih odnošaja među pojedinim organima društva, nema dakle prava ni onakvoga, kakvo bijaše rimsko pravo prije kršćanstva. Za Tursku još posebice vrijedi ovaj razlog: Turska nije na evropskom kopnu bila, a nije niti danas država u ikakvom smislu te riječi, nego je bila i do danas ostala samo puki vojnički tabor. Kako svi dobro znamo, može u vojničkom taboru biti svega i žive trgovine — osobito za nepoštene dobavljače — i vesele pjesme i junačkoga natjecanja i primjera požrtvovnosti, ali ne može biti nikakvoga privrednoga i kulturnoga rada.

I u istinu nit su na evropskom tlu Turci sami uznapredovali bilo u blagostanju, bilo u kulturi, a kršćanske narode, kojima su uništili njihove države, doveli su upravo na rub materijalne i moralne propasti.

Kako je ova strašna istina nepobitna, dovoljnim

je dokazom jedna jedina rieč: Macedonija. U Macedoniji kršćansko seljačstvo ne živi ni tako, kao po ostaloj Evropi, krst dušu izlažem, vozno blago. Okrutnosti i divljačtva, koja su u potankosti nabrojena samo u diplomatskim izvještajima. Velike Britanije, prevršuju i najstrahovitija krvoločtva najtamnijih i najokrutnijih vremena staroga i srednjega vieka: Kršćani se u Macedoniji uzajamno živi gule, a Turci prave red od prilike onako, kako su to učinili 1876. u Bugarskoj, kad je Gladstone napisao svoje djelce »Bugarske grozote«, kojim je uzbunio savjest englezkoga naroda, a donekle i čitavoga kršćanskoga svijeta tako, te je Evropi upravo odlanulo, kad je Bugarska Turskoj oteta.

Ovdje treba osobito naglasiti, da nitko tako dobro ne shvaća, što to znači, da Turci nisu bili kadri u Evropi osnovati države, kako to shvaćaju Francezi, premda su francezke vlade kroz tolika stoljeća bile u najintimnijem diplomatskom prijateljstvu sa sultanima carigradskim. I zato ne ćemo naći Franceza, koji bi uztvrdio, da Turska ima ikakvo pravo na evropsko zemljište, nego će obstanak Turaka u Evropi braniti političkom nuždom. Zato je razumljivo, da baš Francezi, koji inače toliko poštuju prava svakoga naroda, nisu mnogo povjerovali ni tome, kad je Turska tobože prihvatila Napoleonov građanski zakonik, nego je i Francezka čvrsto stajala a i danas stoji na tom, da se turskim oblastima ne može povjeriti sudbenost nad kršćanima, koji nisu njezini državljani. Zato je Rusija tražeći za kršćane u Turskoj barem vjersku slobodu, i sileći

Tursku često i oružjem u ruci, da tu slobodu prizna ugovorima i da kao jamstvo za nju prizna Rusiji pravo kontrole nad izvršivanjem tih ugovora, zato je Rusija u ovom svom nastojanju imala faktično za sobom celu Evropu, koja se inače svim sredstvima protivila političkim ruskim težnjama.

Ali evo još jedne činjenice, koja će nam možda najbolje osvetliti bezpravnost turskoga vojničkoga tabora u Evropi. Spomenusmo već diplomatsko prijateljstvo Francezke s Turskom, tamo još od početka 16. stoljeća. Sad treba dodati, da su redomice sve evropske države osnovale svoja diplomatska poslanstva u Carigradu, te je i Fridrik II. pruski imao tamo svoga zastupnika koji u doba sedmogodišnjega rata, toli u vrijeme, kad je spremao, a napokon i proveo prvu diobu Poljske. Mnogi evropski dvorovi, primjerice dvor bečki, znali su, počevši od XVIII. stoljeća, biti upravo u tiesnim diplomatskim odnošajima s carigradskom turskom vladom. A gle, uzprkos tomu nitko Turske ne pozivlje na međunarodne kongrese, koji su bili zaredali naročito početkom XIX. stoljeća posle Napoleonova poraza i pada. Turska je dakle bila izvan javnoga prava Evrope uzprkos tomu, što je mnogoj i mnogoj velikoj vlasti trebalo, da se povuče u to pravo. A bila je izvan evropskoga prava zato, jer gdje god je ona zavládala, tu je pravu nestajalo traga.

Istom na parižkom kongresu 1856. sudjelovala je Turska i to osobitim nastojanjem Napoleona III. i njegove saveznice Englezke, kojoj posle krimskoga rata

bijaše najviše stalo do toga, da Rusiji zatvori put u Sredozemno more, t. j. da joj ne da kroz Dardanele. Jer su Dardaneli u vlasti turskoj, bilo je odlučeno, da i Turska bude u evropskom koncertu i da se tu javno obveže proti Rusiji. Prošlo je dakle jedva pol stoljeća, što je Turska i pravno među evropskim državama, premda je na evropskom tlu faktično već pet i pol veka. A i ovo pravno priznanje ima više samo formalnu vrijednost, jer u samoj Turskoj, što je već iztaknuto, pripadnici svih ostalih evropskih država imaju iznimni položaj, izuzeti su naime ispod sudbenosti turskih oblasti, a glavne evropske države imaju u Turskoj i svoju posebnu poštu.

Kad sve ovo znamo i uvažimo, što da onda kažemo, kad jedan srbski historičar i državnik, kakav je Stojan Novaković, putujući u Carigrad, izjavljuje, da još najviše prava na Bosnu-Hercegovinu ima Turska, jer da je ona tim zemljama vladala punih pet stoljeća. A kad tamo, očito je, da Turska u Evropi nije nigdje vladala, nego da je sad kraće, sad duže vremena samo upropašćivala narode i pučanstvo, koje je nesrećom došlo u njezin vojnički tabór. I zato je Hrvat Biankini u delegacijama kod razprave o aneksiji Bosne-Hercegovine s punim pravom kazao, da samo mi Hrvati i u obće oni narodi, koji su kroz stoljeća zkusili tursko gospodstvo i prepatili neopisive muke, znadu pravo Tursku prosuditi i ocieniti veliku blagodat već same te činjenice, da su izpod Turske došli u evropsku koju državu.

III. Pravo Evrope na Bosnu i Hercegovinu.

Do vestfalskoga mira 1648., kojim je završen tridesetgodišnji rat i udareni temelji vjerskoj snosljivosti i slobodi, nije bilo ni traga Evropi u pravnom međunarodnom smislu. Početkom XVIII. stoljeća evropska međunarodna zajednica već se je jasnije vidjela, a na bečkom kongresu 1815. stvoren je pravi međunarodni koncerat pet velikih vlasti: Francezke, Englezke, Austrije, Rusije i Pruske, kojima je kasnije nadošla i Italija. Medjusobni odnošaj tih velikih vlasti uobće je dosta neiskren, a s obzirom na istočno pitanje, dakle na sve, što se tiče Turske, otkriva nam diplomatska povjest upravo nevjerojatnu sebičnost, podmuklost, pa i vjerolomstvo pojedinih predstavnika i vlada tih velikih država. No ipak bismo veoma pogriješili, kad bismo po tečaju, recimo, berlinskoga kongresa 1878., dotično po zakulisnim pregovorima i spletkama, prosudjivali svekoliku vrijednost evropskoga koncerta i stvorili možda prenapleni zaključak, da Evrope u obće ni nema, a pogotovo da nema nikakvoga evropskoga međunarodnoga prava. Bilo bi to isto tako neopravdano, kao i tvrdnja, da nema u jednoj državi ustava i zakona zato, jer se pojedine političke stranke bore često vrlo ružnim sredstvima i to na prvi pogled samo radi sebičnosti ili radi osobnih opreka svojih prvaka. Sociološko shvaćanje države i povjesti, o čem je bilo letimice govora na početku ovoga spisa, neodoljivo nas sili, da se nikada ne

izgubimo u pojedinim događajima, nego da čitav niz događaja nastojimo dovesti u uzročnu svezu i da iza pojedinih predstavnika potražimo prave zbiljske faktore socijalne, t. j. narode i staleže u narodima, a iza pojedinih događaja da vazda potražimo pravi i sveukupni smisao, ili kako se kaže duh dotične dobe. Kad ovako postupamo, onda upravo na berlinskom kongresu i to posebice na onoj sjednici, kad se je radilo o Bosni i Hercegovini, vidimo Evropu kao jednu moralnu i političku cjelinu, koja je radila što sviestno, što nesviestno, što hotice, što pod moraš u smislu kulturnosti i unutrašnje političke sredjenosti naročito od bečkoga kongresa 1815. Uvjerit ćemo se o tom, pročitamo li samo jednu stranicu iz diplomatske povjesti onoga doba:

„Kad je dne 28. lipnja započela razprava o Bosni i Hercegovini, pročitao Andrassy dugi memorandum, iz kojega je slijedilo, da po njegovom mnijenju ne će Turska nikada umiriti tih zemlja i da je skrajnja potreba, da se uredi njihova sudbina, jer nemirima svojim silno povriedjuju mir i interese Austro-Ugarske monarkije. Odmah na to (predstavnik Englezke) Salisbury prema prijašnjem dogovoru ustane da dokaže, kako Bosni-Hercegovini treba mira i kako za uspostavu ravnovjesja na Balkanskom poluostrvu (s obzirom na netom oslobođenu Bugarsku, u kojoj bijaše ruska vojska) treba, da Bosnu-Hercegovinu zaposjednu čete Franje Josipa. Gorčakov (predstavnik Rusije), koji bijaše pripravan na sličan predlog, prihvati ga mrka pogleda. Ali

zato Turci, strahovito iznenadjeni, upravo zajauknuše. Tada ih Bismarck (predsjednik kongresa) strogo upozori, da kongresu nije zadaća brinuti se za posebne interese Turske, nego za obće interese Evrope, i da zapravo sultan nema razloga da se tuži, jer mu je netom povraćena Macedonija i Rumelija. (Obadvie te zemlje prema posebnom rusko-turskomu ugovoru u San Stefano imale su pripasti oslobođenoj Bugarskoj). Predstavnici Turske izjaviše, da nemaju punomoći. Na to im je rečeno, da će se preko njihove opozicije preći na dnevni red. Malo dana iza toga morali su se napokon odreći bezkoristnoga odpora. Odlučeno je dakle, da Austro-Ugarska može na neodredjeno vrijeme zaposjesti i upravljati Bosnom i Hercegovinom, te će te dvie pokrajine samo po imenu biti dielom turskoga carstva; Austro-Ugarska dobila je dapače ovlast, da prema svojoj uvidjavnosti zaposjedne Novi Pazar, važnu točku u pravcu prema Solunu.¹⁾

Mi svi i predobro znamo, kako si je upravo nemoguće zamisliti, da se pojedinomu čovjeku javno kaže razbijač, razsipnik ili čak nepoštenjak, i koliko treba, da recimo sud nekomu postavi skrbnika, proglasivši ga razpikućom. A gle, grof Andrassy nije samo kazao, nego napisao i onda pročitao pred najkompetentnijim sborom ciele Evrope, da Turska nikada ne će uvesti mira i reda u Bosnu i Hercegovinu. Andrassy je kao Magjar imao za Tursku samo simpatija, pa je za to svoju tvrdnju i ublažio dodatkom, da je

¹ Vidi A. Debidour, Hist. diplom. de l' Europe, II. str. 525.

to samo njegovo mnijenje. Ali na to je ustao predstavnik Velike Britanije, koja do tada i od tada križaje najviše, a i danas križa račune svakomu, tko dira u Tursku i taj predstavnik ne samo da se je složio s mišljenjem, da Turska ne će Bosne-Hercegovine nikada umiriti, nego je jednostavno predložio, da obje te zemlje zaposjednu čete Franje Josipa. Istina je, da je Salisbury svoj predlog obrazložio ne samo potrebom mira i reda u Bosni i Hercegovini, nego i potrebom balkanskoga ravnovjesja, koje da je poremećeno oslobodjenjem Bugarske i prevelikim ruskim uplivom u njoj. Salisbury je dakle uz čisto kulturno i obće evropsko obrazloženje dodao još i obrazloženje političko, a može se reći i napose englezko; ali nema najmanje sumnje, da s ovim posljednjim obrazloženjem, koje je za njega bilo zaista glavna stvar, ne bi Salisbury bio imao smjelosti doći pred cijeli kongres, kad ono prvo obrazloženje ne bi bilo posvema istinito i priznato celom Evropom. Da je to u istinu tako, vidjelo se je najbolje, što ni predstavnik Rusije nije mogao ništa prigovoriti, premda je za političke ruske interese englezki predlog bio gotovo isto takav udarac, kao i za interese Turske. Predstavnik Francezke jednostavno je šutio, a kad Turci zajauknuše, dobiše odgovor, koji je zapravo bio naperen proti svakoj drugoj opoziciji: Kongres se nije sastao radi posebnih interesa Turske, nego radi obćih interesa Evrope. Gotovo istim riečima odgovorio je grof Andrassy predstavniku Italije na ogorčeni upit: A na koje se stanoviše postavlja Au-

stro-Ugarska zauzimajući Bosnu-Hercegovinu? — Na stanovište evropsko, reče Andrassy.

Štogod si čovjek misli o Bismarcku i kolikogod osudjivao osvajačku Bismarckovu politiku, mora priznati, da je ovaj put govorio pravo, dotično da ovaj put nije mogao drugačije govoriti. Kad znamo i uvažimo, koliki su interesi bili povriedjeni ukinućem robstva i kako bi bez snažne intervencije evropskih kršćanskih vlasti trgovina robljem još i danas cvietala, onda ćemo podpuno razumjeti, da Evropa, čim je postala viša moralna i viša politička zajednica, nikako ne može trpjeti na svom tlu i u najbližem susjedstvu tako uglednoga i moćnoga svoga člana, kao što je Habsburžka monarkija, nereda i nemira, u kojima ti sućama ljudi nije sigurna ni na ramenu glava. Nesumnjivo je dakle, da je Evropa imala pravo i dužnost u Bosni i Hercegovini učiniti takav red, da svim njezinim stanovnicima bude siguran barem život i imetak. No budući da evropska zajednica nema svoga posebnoga evropskoga organa, komu bi povjerila izvršivanje svoga prava, to je bilo nužno, da to svoje pravo prenese na onoga svoga člana, koji bi u istinu mogao taj mandat najuspješnije izvršiti. I da je berlinski kongres stajao pod izključivim uplivom bilo Rusije, bilo Franceske, a ne pod uplivom Velike Britanije i Njemačke, ne bi bio mogao stvoriti druge odluke, nego da Bosnu i Hercegovinu zaposjednu čete Franje Josipa I.

IV. Pravo habsburške dinastije i monarhije na Bosnu-Hercegovinu.

Netom je rečeno, da je Evropa svoje pravo na Bosnu-Hercegovinu morala preneti ne jednoga svoga člana, jer inače bi to pravo bilo ostalo mrtvo. Ujedno je naglašeno, da taj član nije mogao biti nitko drugi, nego Habsburška monarkija, dotično njezin vladar. I zato je i našoj monarkiji i caru i kralju Franji Josipu I. upravo izričito i poimence dan mandat, da u Bosni i Hercegovini uvede evropske uredbe. Ovdje je vrlo važno i upravo odlučno, što za izvršenje toga mandata nije označeno nikakovo vrijeme, nego je ta ovlast naročito dana na neodređeno vrijeme. Tu je dakle bila očita namjera, jer je takva bila i nužda, da Evropa Bosnu i Hercegovinu preda trajno u vlast Habsburžkoj dinastiji.

No kolikogod je jasna ta namjera i kolikod je ta potreba bila velika u doba, kad je okupacija nastala, ipak se nipošto ne da sumnjati ni o tom, da bi i dinastija i monarkija bila izgubila svoju vlast u ime Evrope upravljati i vladati Bosnom i Hercegovinom, kad svoga mandata ne bi bila izpunila. No međutim je kroz punih trideset godina Evropa imala dosta vremena i dosta prilike, da se uvjeri o tom, kako Habsburška dinastija i monarkija izvršuju njezin mandat u Bosni-Hercegovini. I zbilja dolazili su u zaposjednute zemlje i učenjaci i političari i novinari i znatiželjnici iz ciele Evrope, te je u to doba o zaposjednutim zemljama nastala čitava literatura. I gle: Kojugod pu-

blikaciju o toj stvari uzmeš u ruke, štogod o tom čitaš ili proučavaš, sve to dokazuje, da je naša dinastija i naša monarkija prema Evropi u istinu podpuno izvršila svoju obvezu: U Bosni i Hercegovini već je odavna takva javna sigurnost osobe i imetka, takav je obći mir i poredak, takvi su vanjski uvjeti za gospodarski i kulturni rad i napredak, — željeznice, ceste, škole, uprava, sudstvo — kao i svagdje drugdje u Evropi. Ima dapače mnogo prostranijih zemalja od Bosne i Hercegovine u samoj Evropi — takva je primjerice cijela južna Italija sa Sicilijom — gdje ni osobna sigurnost, ni uprava, ni sudstvo, ni drugi vanjski uvjeti za moderni društveni život nisu ni iz daleka izpunjeni tako, kao u Bosni i Hercegovini.

Ali u Bosni je narod nezadovoljan, rekoše i napisашe i to s punim pravom toliki Hrvati i Srbi, toliki Slaveni i Neslaveni, toliki prijatelji i neprijatelji naše monarkije i naše dinastije. I za dokaz svojoj tvrdnji navedoše i navode mnogo slučajeva činovničke i vladine samovolje, nebrige, pokvarenosti i t. d. Ali kod svega toga se zaboravlja, da je ovo već posvema drugo područje.

Mi Hrvati imamo vrlo pametnu poslovicu: Svatko je kovač svoje sreće. Pazimo dobro: Svoje sreće, a nipošto samih vanjskih uvjeta za tu sreću. Isto se tako s punim pravom mora reći, da je svaki narod sam kovač svoga zadovoljstva, ali nije kovač vanjskih uvjeta za to zadovoljstvo. Evropa na današnjem stupnju gospodarske i moralne kulture nije nikako mogla, gotovo

na dohvat samomu svomu središtu, trpjeti takvih odnošaja, koji se uzalud još i danas ne zovu turski odnošaji. Evropa je imala dužnost, a srećom je izabrala i najsgodniji način, da tu svoju dužnost izvrši. Dalje više Evropa nije mogla ići. Naša monarkija i dinastija podjoše dalje, čim izvršiše onu obvezu, koju od Evrope preuzeše. A sad nas Hrvate, kao narod, a Hrvatsku, kao državu, čeka zadnja i najteža zadaća, da Bosnu-Hercegovinu ne samo uredjenom uzdržimo, nego zadovoljnom i sretnom učinimo.

Kako je naša dinastija i naša monarkija u istinu podpuno izvršila svoju obvezu prema Evropi, dokazuje to najbolje sada već historijski proglas, kojim je Bpsna i Hercegovina došla pod vrhovništvo Habsburžkoga doma i u okvir Habsburžke monarkije. Ovakav jedan historijski dokumenat, objavljen po cijeloj Bosni i Hercegovini i izvrgnut kritici čitavoga kulturnoga svijeta, a napose ciele Evrope, taj dokumenat ne može nikako sadržavati nijedne neistinite tvrdnje. I zbilja prodjoše dani i tjedni i u tisućama evropskih novina, u tolikim evropskim parlamentima, na tolikim političkim skupštinama i sastancima nije nitko ni pokušao pobiti onih činjenica, što ih navodi spomenuti proglas i koje najjače utvrđuju pravo Habsburžke monarkije i Habsburžke dinastije na Bosnu-Hercegovinu.

Pogledajmo si te činjenice: »Kad je ono prije jednoga pokoljenja Naša vojska prekoračila granice Vaših zemalja, dano Vam je uvjerenje, da nisu došli kao dušmani, nego kao Vaši prijatelji s čvrstom voljom,

da uklone sva zla, koja su Vašu domovinu godinama teško pritiskala.

Ova rieč, dana Vam u onom ozbiljnom trenutku, pošteno je odista održana...

I Mi, na Našu veliku radost smijemo slobodno reći: ...da su namjesto sile i zuluma stupili red i sigurnost, da se rad i život nalaze u stalnom razvitku, da se oplemenjujući uticaj umnožene obrazovanosti pokazao i da se pod zaštitom uredjene uprave može svak plodovima svoga rada veseliti.«

I gle, kad je ovo ovako mirno i odlučno kazano, ne dieli se možda narodu kakva vladarska milost, nego se dalje nastavlja: »Sviju nas je ozbiljna dužnost, da ovim putem neumorno napred koracamo. Imajući tu metu pred očima, držimo, da je došlo vrijeme, da stanovnicima obiju zemalja ukažemo nov dokaz Naše vjere u njihovu političku zrelost.«

I sad istom dolazi odluka o bosanskom ustavu, a onda kao logična posliedica ove odluke izjava o vrhovničtvu Habsburškoga doma nad Bosnom i Hercegovinom. Nigdje dakle nema poziva ne na milijune, nego na milijarde, što ih je monarkija u Bosnu-Hercegovinu uložila; a nema poziva zato, jer se u naše doba ne kupuju ni ljudi, a kamo li zemlje i narodi. Ne kupuju se barem u Evropi. Nema dapače spomena ni na svu prolivenu krv, koja više vriedi od potrošenih milijarda. Nego se mjesto toga suverenost Habsburške dinastije podupire ovom moralnom obvezom: »Medju mnogim brigama, koje Naš priestol okružuju, ne će

unapred biti posljednja briga za Vaše materijalno i duhovno dobro. Viša misao jednakoga prava pred zakonom; sudjelovanje pri donošenju zakona i u upravi zemlje; jednaka zaštita sviju vjeroizpovjesti, jezika i nacionalne svojstvenosti — sva ova visoka dobra uživati ćete u punoj mjeri. Sloboda pojedinaca i dobro cjeline bit će zvijezda vodilja Naše vlade za obadvie zemlje.«

Za sve ovo traži Njegovo Veličanstvo odanost i vjernost i to: »u nadi, da će plemeniti sklad između vladara i naroda, taj najdragocjeniji zalog državnoga napredka, Naš zajednički rad uvijek pratiti.« Zaista, ljepše i dostojnije, modernije i evropskije nije se mogao završiti ovaj u istinu riedki državnički dokumenat.

U ovom proglasu treba još naročito iztaknuti ovo dvoje: Odmah na početku daje se Bosni-Hercegovini častni naziv domovine, ali kasnije u sredini veli se: »Neka se sluša i Vaša rieč, kad se unapred uzodlučuje o stvarima Vaše domovine, koja će kao i do sada imati svoju zasebnu upravu.« Tim je nazivu domovina dano političko iliti državopravno značenje. Kad je na to poslie malo dana hrvatska deputacija iz Bosne bila pred Njegovim Veličanstvom, čula je tu na zahvalnicu svoga prvaka takve vladareve rieči, koje su onomu nazivu domovina podale još veću vriednost. Car i kralj kazao je naime, da će se za Bosnu i Hercegovinu brinuti jednako, kao i za obje pole monarkije.

Habsburžka dinastija, dotično Habsburžka monarkija utvrdila je svoje pravo na Bosnu i Hercegovinu jošte više vladarevom odlukom, koja je izražena u pismu

zajedničkomu ministru financija, barunu Burianu, kao odgovornomu predstavniku bosansko-hercegovačke vlade. To je pismo isto tako važan historijski i državnički dokumenat, kao i spomenuti proglas, te se ovo dvoje ne da jedno od drugoga odieliti. U pismu je naime samo točnije izraženo obećanje, da će se u Bosnu i Hercegovinu uvesti stroga i podpuna ustavnost. To je obećanje učinjeno u tako odlučnoj formi, te nema ni najmanje sumnje u jednu ruku o tom, da će se u istinu izpuniti, a u drugu ruku o tom, da je zbilja ova tvrda odluka, dati Bosni-Hercegovini ustav, bila glavnim razlogom, da se je vrhovništvo Habsburške dinastije protegnulo i na zaposjednuto područje monarkije.

U pismu se naime kaže: »Kao nepomični cilj lebdi Mi pred očima i Moja je čvrsta volja, da se pripadnicima Bosne i Hercegovine građanska prava dadu i obezbiede u podpunoj mjeri.«

Građanska prava znači ovdje prema francuskoj terminologiji *les droits du citoyen*, ono isto, što bi nama bilo razumljivije, da je kazano prema terminologiji engleskoj i američkoj, dotično i njemačkoj, obće ustavna državljanska prava, ili još kraće, političke slobode. Da se u istinu spomenutim pismom Bosni i Hercegovini daje podpuna politička sloboda, vidi se najbolje iz daljnje stavke, koja doslovce glasi:

»Pored slobode ličnosti i vjere, sigurnosti imetka, časti i običaja, čuvanja kućnoga praga i slobode štampe, što je već postojećim zakonima zajamčeno, neka se još stave pod izričitu zakonsku zaštitu: sloboda kre-

tanja i tajna pisma, ... sudjenje po nadležnom sudcu, pravo peticije, udruživanja, te sбора i dogovora.« Koliko vrijedi ova politička sloboda, najbolje ćemo ocijeniti, kad uvažimo, kako je ugarski sabor zakonom o izseljivanju ugarske državljane učinio u mnogom slučaju pravim državnim robljem; kako pismovna tajna u Ugarskoj, a pod njezinim uplivom i u Hrvatskoj u mnogom slučaju i ne postoji; kako u stvarima, koje po izričitim zakonskim ustanovama spadaju pred sudove, odlučuju upravne oblasti, primjerice radi sazivanja sastanaka i skupština; kako narodu nije dozvoljeno, da se javno pritužuje, a kamo li, da se politički udružuje i t. d. Jednom riečju, sve spomenute političke slobodine učinit će od Bosne i Hercegovine najslobodniju hrvatsku zemlju u monarkiji.

I u pismu ministru izvanjskih posala, barunu Aerenthalu, naglašeno je u jednu ruku odmah u početku, da je monarkija primila na se zaposjednuće i upravu Bosne i Hercegovine radi visokih kulturnih i političkih ciljeva; zatim se spominju uspjesi, što ih je dosadašnja uprava uz teške žrtve postigla; napokon veli Nj. Veličanstvo: »(ti se uspjesi) mogu po Mom čvrstom uvjerenju trajno obezbiediti jedino uvadjanjem konstitucionalnih ustanova, koje potrebama zemlje odgovaraju.«

Pravo ciele monarkije na Bosnu-Hercegovinu priznato je izričito posebnim pismima predsjednicima obaju ministarstva, barunu Becku i dru. Weckerle, gdje se oba ministra predsjednika pozivlju, »da se za ovo (naime

za pitanje Bosne i Hercegovine) potrebiti predlozi donesu u carevinskom vieću«, dotično »u državnom saboru«. Misli se u državnom saboru zemalja krune sv. Stjepana.

Jedno je vladarevo pismo ovaj put izostalo: Pismo hrvatskomu banu. Razlogom je tomu bez sumnje i to, što je državopravni odnošaj medju Hrvatskom i Ugarskom postao upravo neodrživ, te je došlo dotle, da je na banskoj stolici, dotično na čelu hrvatskoj vladi takav magjarski pouzdanik, koji s većinom hrvatskoga sabora nije mogao stupiti ni u najnuždijni osobni saobraćaj. Njemu dakle fali i najmanji oslon u hrvatskom narodu; saborska većina opet nema proti svim ustavnim pojmovima niti najmanjega utjecaja na vladu. U tom nemilom i oštrom sukobu stradaju najviše hrvatski državni interesi, a napose pada ugled časti i vlasti hrvatskoga bana, koji je i prema današnjemu državopravnomu odnošaja Hrvatske prema Ugarskoj i prema monarkiji morao biti o aneksiji Bosne i Hercegovine ne samo saslušan, nego i posebice obaviešten, baš kao načelnici vlade peštanske i bečke. Oni savjetnici Njegova Veličanstva, koji propustiše, a možda i zapriečiše, mislili su time oslabiti pravo Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu, pa im je to za ovaj čas u istinu i uspjelo: Po hrvatskom pravu na Bosnu i Hercegovinu nema nijednoga novoga pišanoga dokumenta, te bi se po tom na prvi mah moglo činiti, da to pravo niti nije aktuelno, da nije živo. No čim stvar dublje izpitamo, uvjerit ćemo se, da dinastija i mo-

narkija ne može Bosne i Hercegovine bez Hrvatske održati isto tako, kao što ni Evropa nije mogla Bosne i Hercegovine povući u direktnu svoju sferu bez Habsburške dinastije i monarkije. I kao što naša dinastija i monarkija nije od Evrope dobila nikakvoga pisanoga ovlaštenja, da si Bosnu i Hercegovinu pripoji, a ipak je to učinila s punim pravom, a kako se već vidi, i s voljkim ili nevoljkim priznanjem svih evropskih velikih vlasti, tako će i hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu baš zato, jer je aktuelno i živo, bez ikakvoga posebnoga dokumenta pokazati toliku svoju snagu, da će to pravo priznati svi faktori.

V. Hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu.

1. Hrvatsko državno pravo.

Veliki dio Bosne označivao se i prije i poslie okupacije na njemačkim, francuskim i engleskim zemljovidima pod imenom Turske Hrvatske. To je bilo zato, jer je hrvatski ban još dugo poslie pada Bosne vladao tim krajevima kao sastavnim dielom hrvatske države. Ova je činjenica poznata dakle i izvan Hrvatske. Manje znadu i u monarkiji i u cijeloj Evropi za to, da je baš Bosna bila jezgrom staroj hrvatskoj državi i da se naročito za današnju Bosnu sve do Vrbasa dade neprieporno dokazati teritorijalno pravo hrvatske države. U ostalom nije ni potrebno, da se pred javno mnijenje monarkije i ostale Evrope iznose davne historijske činjenice, kojima temeljitost mogu

prosuditi samo povjestničari; a političarima baš nije obična krepost, da temeljito poznaju povjest i svoga naroda, a kamo li povjest tudju. Zato je mnogo uspješnije pozvati se pred monarkijom i pred Evropom na pozitivno hrvatsko državno pravo, koli u teritorijalnom, toli u ustavnom smislu i iz toga pozitivnoga državnoga prava izvesti pripadnost Bosne kao neumoljivu logičku posliedicu.

Kadgod se kod nas kaže pozitivno hrvatsko državno pravo, onda se u nedokučivoj zabludi i tvrdoglavosti misli samo na hrvatsko-ugarsku nagodbu od god. 1868. A ipak ta nagodoba u § 68. ukida samo sve one zakone i odredbe, koje se njoj protive. Prema tomu k pozitivnom hrvatskom državnomu pravu spada i cetinski ugovor od 1. siečnja 1527. i hrvatska pragmatička sankcija od 9. ožujka 1712. i zakonski članak XLII. od god. 1861. i kraljevska zavjernica od god. 1867., sankcionirana za Hrvatssu dne 10. prosinca 1868. Osim toga prevažni su s državopravnoga gledišta i mnogi drugi zakoni hrvatskoga sabora, posebice zakonski članak XIV. od god. 1870. i zakoni od 10. siečnja 1874. ob odgovornosti bana.

Cetinski ugovor, po kojem je hrvatski državni sabor punomoćnicima austrijskoga nadvojvode i kralja českoga izjavio, da hrvatski staleži i redovi Ferdinanda I. priznaju, čine, ustanovljuju, proglašuju i poštuju za svoga i ciele ove slavne kraljevine Hrvatske pravoga, zakonitoga, nedvojbenoga i naravskoga kralja i gospodara; po tom ugovoru, kojim se Ferdinand obvezuje,

»da će svekolike njihove povlastice, pravice, slobodine i zakone kraljevini Hrvatskoj i njenim prebivaocem i žiteljem od prvašnjih prejasnih kraljeva njekoč dane i podieljene.... nepovriedjene uzdržati, potvrditi i obdržavati, ... da će njih i slavnu ovu svoju kraljevinu uvijek braniti i štititi, što bude bolje mogao, kako dolikuje najboljem i najvećem vladaru.«

Taj ugovor ima još tu vanrednu političku vrijednost, što je to uz hrvatsku pragmatičku sankciju jedan jedini temelj, po kojem Habsburška dinastija vlada u Hrvatskoj, jer nijedan Hasburgovac nije nikada matice hrvatskih zemalja osvojio oružjem, niti ju poslie kakve pobune oružjem upokorio, kako je to jedno i drugo bilo u Ugarskoj.

Još je jedna velika važnost cetinskoga ugovora. U njem je, ako i nepodpuno, izražena velika državotvorna ideja, pripadnost Hrvatske širemu jednomu evropskomu području, onoj naime političkoj tvorbi, koja je danas u svoj okvir zaogrnila i Bosnu i Hercegovinu.

Ova politička tvorba, današnja Habsburška monarkija, takova je prirodna potreba i historijska nužda, da su ju shvaćali, i više ili manje oživotvorili, i neki veliki kraljevi češki i poljski, a od hrvatsko-ugarskih kraljeva posebice Matija Korvin, porietlom Rumunj, što je vrijedno posebice iztaknuti. Provalom Turaka u Evropu i proširenjem njihovoga vojničkoga tabora sve do Budima, postala je još očitija potreba, da se protiv Turaka stvori jaki državni savez, kojemu je doskora

postao Beč središtem zato, jer tu stolovaše dinastija, koja uz svu razrovanost tadašnjih prilika u Njemačkoj i u svoj kršćanskoj Evropi, ugledom carskoga svoga dostojanstva i snagom nasliednih svojih zemalja davaše svim okolnim narodima i zemljama jošte najviše jamstva za uspješnu obranu proti Turčinu.

Najslabije su tu očitu potrebu: uvidjali Magjari, koji su u iednu ruku kod prvoga ozbiljnijega sudara listom došli pod turski jaram, a u drugu ruku i kašnje su se samo i s Turcima i s njihovim saveznicima Francezima i sa svakim, koga su mogli naći, rotili i bunili proti Habsburžkoj dinastiji, t. j. zapravo proti najprirodnijoj i najpotrebnijoj koncentraciji srednjo-evropskih kršćanskih naroda i država okolo carskoga Beča.

Dok su tako magjarski velikaši u svojoj upravo azijski neobuzdanoj težnji za samovoljnim i neodgovornim gospodstvom nad seljačkim pukom mrzili Beč kao najbližega predstavnika sve to prosvjećenije evropske državne ideje, dotle su hrvatski staleži i redovi riedkom dubljinom i bistrinom uma shvatili, da je budućnost hrvatske države upravo u organičkoj svezi s najbližom i najkulturnijom Evropom. Zato su sami po svojoj domisli, svojom ponukom i slobodnom svojom voljom na hrvatskom saboru dne 9. ožujka 1712. stvorili iskrenu i jednoglasnu odluku, da »kraljevsko pravo i preimućstvo prenesu i na ženski spol . . . želeći se povjeriti onoj ženskoj lozi prejasne krvi austrijske, koja će držati ne samo Austriju, nego i pokrajine Štajersku, Korušku i Kranjsku, a stolovati u pomenutoj Austriji«.

Upravo je ganutljivo čitati članak VII. hrvatske pragmatičke sankcije, gdje se razlažu motivi, koji su hrvatski državni sabor na tu odluku sklonuli. Ti su motivi: Briga i živa želja, da se osigura budućnost domovine; promišljanje o tolikim i tolikim opasnostima, u kojima je domovina već bila; strah pred prevratima, koji bi nastali u vrijeme, kad bi domovina ostala bez kralja. Ljepše, razboritije i patriotičnije ne da se umovati ni danas. Tako su naši pradjedovi mudro sudili još prije osam sto godina, kad su ono Arpadovce pozvali na hrvatsko prestolje, samo da se uklone i vanjskomu i domaćemu ratu. No onda je ta njihova odluka bila dvostruko nesretna: Jedno zato, jer su težište Hrvatske prenijeli u nekulturniju, još poludivlju Ugarsku; drugo zato, jer tim ipak nisu zapriječili domaćega građanskoga rata. God. 1527. već im je odluka bila mnogo sretnija, premda je i onda na čas buknuo domaći rat između pristaša Ferdinandovih i Zapoljinih. Najсреtnija je bila odluka od 1712., jer je u istinu zapriječila svaku političku trzavicu u domovini, a u drugu ruku sdružila je Hrvatsku s ostalom carevinom tako organički, te je uza sav zlosretni upliv azijskih odnošaja u Ugarskoj i azijske politike magjarske sve to više postajala prosviećenom državom u potpunom evropskom smislu.

Kako je moderno evropsko shvaćanje duboko prodrlo u najpozvanije predstavnike hrvatske države i hrvatskoga naroda, vidi se osobito iz XLII. članka od g. 1861., u kojem je točno označena najmanja mjera hrvatske državne autonomije zahtjevom za posve

samostalnim hrvatskim školstvom, sudstvom i upravom. U drugu ruku hrvatski državni sabor nije dirao u onu modernu državnu organizaciju, što ju je u Hrvatskoj stvorio Bachov absolutizam od 1849. do 1860., nego je naprotiv svu tu organizaciju uzeo za temelj svemu daljnjemu svemu zakonodavnomu radu. Ugarski, faktično magjarski staležki parlamenat, porušio je svu onu Bachovu organizaciju, te je sa zamazanom vodom germanizacije izbacio ujedno i zdravo diete moderne državne uprave, sudstva i školstva. Zato je Ugarska još i danas po svojoj upravi, po svom sudstvu i školstvu baš opreka od onoga, što razumievamo pod modernom kulturnom državom. Zato kraljevska krunitbena zavjernica od 1867. daje Hrvatskoj-Slavoniji-Dajmaciji, ne samo formalno pravo na »sve one strane i pokrajine ... što će božjom pomoćju biti natrag pribavljene«, nego i pravo realno, zbiljsko, s osobitim obzirom na Bosnu i Hercegovinu; očito je naime, da se zemlje i narodi ne smiju izpod jarma turskoga oslobadjati zato, da se onda podvrgnu jarmu magjarskomu, kako je to rječito i temeljito razvio u plenarnoj sjednici (dne 28. listopada 1908.) austrijske delegacije češki delegat Dr. Karlo Kramář.

U duhu cetinskoga ugovora i pragmatičke sankcije stvorio je hrvatski sabor 1870. zakon o zaštiti hrvatsko-ugarske i austro-ugarske nagodbe. Taj su zakon hrvatski političari smatrali i još ga sada u nedokučivoj plitkounnosti smatraju lancem, kojim da je Hrvatska ponovno i to najstrašnije privezana k Ugarskoj, a kad

tamo, taj je zakon jedno novo i jako sredstvo za borbu proti magjarskoj jedinstvenoj državi, koja bi imala progutati i Hrvatsku, jer nam daje ustavno oružje, da se borimo za svoju zajednicu s cielem carevinom, dakle proti svakomu separatističkomu pokušaju politike magjarske. Tu se naime u §. 2. proglašuje zločinstvom smetanja javnoga mira po §. 65. kz. svako razdraživanje na preziranje i mržnju ... proti uzakonjenoj državnoj svezi **kraljevine hrvatsko-slavonske, kraljevine ugarske, i ostalih kraljevina i zemalja u svezu carevine spadajućih.** Taj zakon stoji dakle na temelju **zajedinstva ciele carevine**, te nipošto ne priznaje, da izmedju Hrvatske i Ugarske postoji i poslie nagodbe neka **posebna nerazriešiva sveza bez obzira na ostalu carevinu**, ne priznaje dakle, da dualističke granice od 1867. imadu ikakvo medjunarodno značenje, nego je to unutrašnja stvar carevine, koja jest i mora prema vani ostati jedinstvena i nerazdjeliva. Ovo je hrvatsko stanovište to važnije, što je onako jasno izraženo pod prvom nagodbenom, u istinu podpuno magjaronskom vladom baruna Levina Raucha.

Što je zakonski članak XIV od 1870. iztaknuo i utvrdio prema vani, to je zakon od 10. siečnja 1874. utvrdio prema unutra. Tim je zakonom točno određena i do najmanjih potankosti naznačena ustavna, dakle političko-pravna odgovornost hrvatskoga bana i ciele hrvatske vlade pred hrvatskim saborom. Dne 12. prosinca 1907 ta je odgovornost i praktično pro-

vedena, te je ban dr. Aleksander Rakodczay odstupio baš zato, što ga je saborska većina stavila pod optužbu na temelju spomenutoga zakona.

Istina je, da baš sada, gotovo već godinu dana, vlada ban Pavao barun Rauch, koji se je jošte više ogriješio o zakon od 10. siečnja 1874., te je opravdana bojazan pred njegovom optužbom takodjer jedan i to ponajglavniji razlog protuustavnom nesazivanju sabora; istina je dakle, da točno ustanovljena odgovornost bana i hrvatske vlade danas faktično slabi hrvatski ustav, mjesto da ga jača; no istina je i to, da to može biti samo zato, što su Magjari i prama kruni i prama cijeloj monarkiji došli u takav iznimni položaj, najme do takve prevlasti — radi uzroka, koji se ovdje ne mogu ni u kratko spomenuti — da se ta prevlast bez velikih potresa ne može svršiti inače, nego demokratizacijom ugarskoga parlamenta; a budući da se ta demokratizacija ustavnim putem razvija dosta sporo, došla je i Hrvatska faktično u takvu zavisnost od Pešte, kao da je puka magjarska pokrajina. No ova zavisnost Hrvatske od Pešte nema ni pravnoga, ni gospodarsko-socialnoga, a najmanje narodno-kulturnoga opravdanja, pa će joj zato prirodnim razvojem stvari u najkraće vrijeme nestati posvema traga. Onda će istom dobiti pravu svoju vrijednost organička veza Hrvatske s cijelom carevinom, a onda će tekar unutrašnja snaga hrvatskoga državnoga uređenja i zemljopisnoga položaja Hrvatske početi snažno i neodoljivo djelovati na Bosnu. A može dakako nastati i naglijbi razvoj svih naših odno-

šaja prema Ugarskoj, te se Hrvatska i bez ponovne godine 1848. može i faktično i pravno naći izvan dosega i najmanje magjarske političke vlasti; a drugoga upliiva Pešta na Hrvatsku i nema.

Hrvatsko državno pravo ne će dakle i ne može djelovati na Bosnu i Hercegovinu kao kakva suha pravnička formula, ili točnije, ne će ni djelovati to pravo samo o sebi, nego će djelovati **hrvatska državna snaga**, koja izvire iz organičke veze s ostalom carevinom, iz njezinih modernih evropskih državnih uredaba (uprava, sudstvo, školstvo, zdravstvo itd.), iz zemljopisnoga položaja, kojim Hrvatska Bosnu gotovo sa svih strana obuhvaća, napokon i osobito iz banske časti i vlasti, koja je po svojoj tradiciji istodobno jamstvo i za dinastiju i za narod, a po svojoj ustavnoj odgovornosti dovedena je u sklad s modernim političkim shvaćanjem. Jednom riječju: Mi Hrvati već sada djelujemo, a djelovat ćemo sve to snažnije i uspješnije na Bosnu i Hercegovinu ne samo svojim državnim pravom, nego i svojim državnim uredbama, osobito, kad te uredbe postavimo na zdravi pučki i seljački temelj i to u svekolikoj unutrašnjoj politici, naročito u narodnom gospodarstvu.

2. Hrvatsko narodno pravo na Bosnu-Hercegovinu.

Čim se narodno pravo i samo spomene, onda se posvema naravski najprije pomišlja na to, da pučanstvo Bosne i Hercegovine kao poseban narod samo odluči o svojoj sudbini. Dok Bosna-Hercegovina nije

bila i pravno spojena s monarkijom, onda to narodno pravo nije imalo velike vrijednosti, jer se narodnost nije razvila, a možda se i ne će razviti u tom smislu, da bude državotvorni elemenat i u međunarodnim odnosima. No od kada je Bosna postala sastavni dio naše carevine i od kada je njezino pitanje unutrašnja stvar monarkije, ima narodno načelo, dotično narodno pravo veliku, pače i najveću praktičnu važnost i vrijednost.

Tu se sada odmah pita, da li pučanstvo Bosne-Hercegovine sačinjava poseban narod, koji bi u našoj monarkiji mogao biti posebnim državotvornim elementom, samostalnim javnopravnim subjektom. Na ovo je pitanje odgovorila etnografska znanost i životna praksa jasno i nesumnjivo, da Bosanci i Hercegovci nisu nikakav poseban narod. Austrijska vlada sporazumno s vladom ugarskom svojski se doduše trsila, da stvori posebni bosanski narod, pa je zato narodni govor u Bosni-Hercegovini i nazivala sad bosanskim, sad zemaljskim, pozivajući si u pomoć i mnijenje učenjaka svjetskoga glasa dra. Vatroslava Jagića. Uza sve to ovaj se je pokušaj posvema izjalovio, te uz bošnjačtvo, kao uz posebnu narodnost onda, kad je bilo u najvećem cvietu, pristajale samo manjina bosansko-hercegovačkih muslimana, dok katolici i pravoslavni ne htjedoše za nje ni čuti.

I tako je Bosna-Hercegovina ostala razdijeljena na tri vjerske skupine, kojima se uzalud hoće dati posebno narodno obilježje. Pa kad bi to i bilo, kad

bi u istinu to bile tri nacionalne grupe, kako je nespretno i neopravdano kazao u delegacijama dr. Bogdan Medaković, i onda te tri narodne skupine ne bi mogle imati jednoga narodnoga prava, nego bi baš radi svoje razrožnosti, dotično i radi posvemašnje oprečnosti samu monarkiju prisilile, da nad Bosnom vazda uzdrži neko posebno iznimno stanje, koje bi se očitovalo poglavito i u tom, što bi Bosna i Hercegovina uzdržala svoj kurijalni izborni sistem, kako joj je danas naviešten i onda, kad bi u svoj ostaloj carevini već davno bilo provedeno obće, jednako, tajno i direktno izborno pravo.

Ali srećom Bosna i Hercegovina nije odsudjena na ovakovu podređenu i nedostojnu ulogu. Pučanstvo Bosne i Hercegovine s gledišta objektivne etnografske znanosti sačinjava sa Slovencima, Hrvatima i Srbima jedan te isti narod; s gledišta subjektivnoga, t. j. po svojoj svijesti i po svojim težnjama to se je pučanstvo razdijelilo u troje: jedni prigrliše svom dušom hrvatske narodne i političke težnje, drugi težnje srbske, a treći kolebahu čas ovamo, čas onamo, a najčešće ne bijahu ni simo, ni tamo. Još pod Turskom činilo se je, da će srbske težnje prevladati i to svojom političkom, a ne narodno-kulturnom sadržinom. Naročito neposredno prije same okupacije bio je živ i jak pokret za pripojenje Bosne Srbiji, a Hercegovine Crnoj Gori. No čim je nastupila okupacija, Srbi malo pomalo sami se odrekoše, barem javno, svojih političkih težnja i samo da predobiju muslimane, počеше raditi za to, da se na

Bosnu-Hercegovinu opet protegne suverenitet turskoga sultana. I to je trajalo čitave godine, u tom duhu bila je u Bosni sva sila demonstracija, izašiljala su se izaslanstva u Carigrad, i punili su se stupci tolikih evropskih novina i revija o tobožnjim grozotama bosansko-hercegovačke uprave, samo da se dokaže, kako je Habsburška monarkija nekulturnija i nepravednija od Turske.

Ovaj postupak srbskih političara nehotice čovjeka sjeća na biblijsku sliku Salamonova suda. Dodjoše kako znamo, pred kralja mudraca dvie žene, svadajući se radi jednoga živoga djeteta, dok se je drugo u, noći zagušilo. Salamon ne promišljajući dugo, reče, neka se živo diete razreže na pol i podieli. Ovu je odluku s oduševljenjem pozdravila žena, koja ne bijaše mati djetetu. No mati na tu odluku krikne, neka se diete dade onoj drugoj ženi, i tim je krikom izazvala Salamonovu osudu, da se njoj živo diete preda, jer da je ona mati. Hrvatska i Srbija to su te dvie žene. Srbija već punih trideset godina traži, da se diete ubije, t. j. da se preda Turskoj, a Hrvatska kao prava mati nebrojeno je puta izjavila da je bolje, neka Bosna bude i Srbiji, nego da opet dodje pod Tursku. Ova činjenica nepobitnije dokazuje hrvatsko narodno pravo na Bosnu, nego li sva mudrovanja.

Važno je spomenuti još i to, da je Srbija s Crnom Gorom već toliko puta predlagala, i sada predlaže, da se Bosna-Hercegovina podiele, i to ne samo izmedju dviju srbskih državica, nego izmedju njih i

obiju današnjih polovina naše monarkije. Kao da to nije dosta, predlaže sada predsjednik crnogorskoga ministarstva, dr. Tomanović, da Bosna ostane i dalje pravno turskom, a faktično austrijskom, ili da se proglasi samostalnom pod zaštitom, t. j. pod skrbništvom svih velevlasti, koje bi ju za stalno natezale prema narodnoj rieči kao vrag griješnu dušu.

Sve te osnove i svi ti predlozi strašan su upravo dokaz, kako izmedju Srbije i Crne Gore i izmedju Bosne nema nikakvih u istinu narodnih, t. j. moralnih veza, nego su to sve sami politički prohtjevi najniže vrsti.

Da se tu u istinu radi samo o političkim prohtjevima, dokazuje, ako još dokaza treba, naročito još i ovo dvojje: Jednodušnost, s kojom Srbi tvrde, da u Bosni nema od starine Hrvata, nego da je tamo Hrvate uvela i podigla istom austrijska okupacija. Druga je pojava srbsko ponašanje prema slavenskoj činovničkoj i nečinovničkoj inteligenciji u Bosni.

Prva je tvrdnja u savezu s obćim srbskim uvjerenjem, ili točnije s obćim neznanjem srbske inteligencije, radi kojega je neznanja došla u zabludu, da je Austrija stvorila u obće hrvatsko ime i hrvatski narod. Da se u srbskim školama uči stara povjest ruska, češka i poljska, znali bi i Srbi, kako još kijevski ljetopisac Nestor medju ruskim plemenima spominje i Hrvate; kako su Hrvati kao razgranjeno pleme sve do 11. stoljeća živjeli u velikom dielu sjeveroistočne Češke i kako još i danas ima u Češkoj mnogo mjesta,

koja se zovu Harvatice i mnogo prezimena Harvat; kako se je ciela zapadna današnja Galicija oko Krakova nazivala Hrobacija ili Horvacija, te u toj Horvaciji ima u krakovskoj jageilonskoj biblioteci najzanimivijih historijskih dokumenata; kako je o Velikoj Hrvatskoj u istočnoj Galiciji došao glas i u Carigrad do carskoga pisca premnogo spominjanoga Konstantina Porfirogenita i t. d. No braći, koja bi osjećala potrebu unutrašnjega narodnoga jedinstva, ne bi istom trebalo svega ovoga spominjati, te bi im bilo glavno i najvažnije, kako je to nama Hrvatima, što svi govorimo jedan jezik, što smo bili, a i danas smo u jednoj te istoj narodnoj nevolji i što nam svima treba zajedničkoga kulturnoga i gospodarskoga rada kao ozeblu sunca.

Ovomu zajedničkomu radu mi smo Hrvati postavili bezsmrtne spomenike i mnogi i mnogi put smo radi njega posvema zatočili i najopravdanije svoje političke težnje, a često smo sami potisnuli i svoje posebno narodno ime. No Srbi, umjesto da u tom vide pravu narodnu cjelinu barem u zajedničkoj prosvjeti, vidjeli su i vide baš u tom našu tobožu nesviest, kad se eto tako slabo držimo svoga narodnoga imena.

Spomenut ću za primjer još i ovaj zanimiv slučaj: Istodobno sa mnom i dakako još nekoliko godina prije mene učio je u Parizu današnji šef srbskoga ministarstva za vanjske poslove, Spalajković. Čim sam se upoznao s tim gospodinom, razložio sam

mu potanko, kako ja pišem za diplomu na političkoj školi djelo o savremenoj Hrvatskoj i o južnim Slavenima. — *La Croatie actuele et les Slaves du Sud.* — te sam mu čitava poglavlja pripoviedao i čitao. Bili smo već dobri znanci i gotovo prijatelji, ali on meni nikada ni riečcom nije spomenuo, što on piše za svoju doktorsku disertaciju. Nije mi da- pače kazao ni za dan, kad je tu disertaciju branio — prema propisima na franczskim sveučilištima u javnoj sjednici pred kompetentnim sborom. Što više, diser- tacija je izašla tiskom, ja sam ga ponovno za nju zamolio, on mi ju obećao, ali ja je nikada nisam dobio. Znate li zašto? Bila je to debela knjiga o Bosni i Hercegovini. Koliko sam se kasnije za poldruggo- dišnjega boravka svoga u Zemunu od 1900—1901. propitkivao u Beogradu za to djelo, a bilo mi je i obećano s više strana, ali ja ga do danas nemam. U nijednoj knjižari nije mu bilo ni traga, jer to je srbska vlada izdala za informaciju vanjskoga svieta.

Ja sam spomenutim svojim spisom branio i do- kazivao narodno jedinstvo južnih Slavena, neopravdanost magjarskih prohtjeva na Hrvatsku i evropsku opasnost njemačkoga prodiranja na iztok. Tkogod je to pročitao, — a čitalo je rukopis više profesora političke škole — svaki je za sve južne Slavene osjetio neodoljivu simpatiju, a jedan odličan mladi franczki političar, baron Clauzel —, ne varam li se sada kod franczskoga poslaničtva u Petrogradu, u jednom je pismu živo žalio i gotovo se stidio, što nije ni znao, da postoji

tako velik i bogato nadaren narod sve od Trsta do Carigrada.

Okako su radili, a rade hvala Bogu i danas, svi oni Hrvati, koji nastavljaju veliko djelo našega narodnoga preporoda; dotle srbski političari svi bez iznimke šire samo posvema jednostrane, a često i posvema izkrivljene informacije po slavenskom i neslavenskom svijetu s izključivom osvajačkom srbskom tendencijom.

Prema shvaćanju najumnijih i najdubljih sociologa — primjerice gradačkoga sveučilišnoga profesora Gumpowicza narodna ideja po svom bivstvu kao čisto moralna zajednica i po svojoj težnji za višom kulturnom zajednicom nema ništa zajedničkoga s državom, kao organizacijom materijalne sile i kao zaštitnicom materijalnih interesa. Narodna svijest priljubljuje dakle jednako sve narodne dielove bez obzira na političke granice, a ima li koji narod na kojem teritoriju veću ili čak podpunu slobodu, onda braću iz neslobodnih ili neslobodnijih dielova narodnoga područja susreće s osobitom pažnjom i ljubavlju. Tako smo mi Hrvati u banskoj Hrvatskoj 1891. o izložbi dočekali u glavnom gradu Zagrebu dalmatinsku i istarsku braću s tolikom toplinom i srdašnošću, s takvom jednostušnošću i nekom osobitom razdraganošću, te onoga dočeka ne može zaboraviti još ni danas nijedan njegov učestnik. U Srbiji naprotiv ne samo katolike, nego i pravoslavne iz naše monarkije zove i inteligencija, a pogotovo priprosti narod Švabama ili šojkama, te se na Srbe — prečane

gleda i u samom Beogradu kao na tudjince još poslie čitavoga niza godina.

Kad to prosudimo, onda se ne ćemo čuditi, što u srbskoj književnosti i u politici kao u narodnom životu u obće nema gotovo ni traga slavenskoj uzajamnosti. Tek od vremena do vremena znade planuti Srbija, a još više Crna Gora jednostranom simpatijom za Rusiju, i to samo u svom političkom računu. Ova je pojava neugodno iznenadila već i same Ruse, osobito one, koji su imali prilike Srbiju bolje upoznati i na svoje se oči uvjeriti, kako srbska inteligencija nepovoljno sudi o svem, što je rusko, a kako i ne pita, za ono, što je slavensko. Tako sam za svoga spomenutoga boravka u Zemunu doživio u Beogradu ovaj slučaj: Odlični jedan ruski publicista putujući po slavenskim balkanskim zemljama i boraveći već par dana u srbskoj prijestolnici, reče mi pred više Srba, kako ga to boli, kad vidi, da u Srbiji nema uvjerenih prijatelja Rusije. I nastavljajući dalje u tom smislu, okrene se prema Srbima s ovim prikorom: Eto, vi Srbi već dvie stotine godina šaljete svoje sinove u naše duhovne akademije, a već blizu sto godina i u druge naše, osobito vojničke škole; izmedju Rusije i Srbije postoje dakle najtlesnije veze; pa gle, medju vama nisam našao nikoga, tko bi Rusiju tako poznavao, a što više vriedi, o njoj s tolikom ljubavlju govorio i pisao kao evo ovaj Hrvat. Ja sam naravski taj prikor nastojao umanjiti, upozorujući odličnoga Rusa, da se iz Srbije šalju ljudi u Rusiju službenom protekcijom, da

su tamo u pojedinim zavodima kao u zatvoru, da o pravoj Rusiji obično ne mogu ni dobiti jasne slike, dok sam ja u mladenačkom zanosu, koji je danas moje muževno uvjerenje, u prvom redu proučavao neslužbenu Rusiju, rusku književnost i ruski seljački puk, slobodan kao ptica, bez druge obveze, osim što ju ima pošten čovjek prema istini i sviestan Slaven prema svoj svojoj narodnoj braći. Ipak onaj Rus nije popustio, nego je još oštrije navalio na jednostrano srbsko rusofilstvo, koje od Rusije samo traži proširenje zemljišnih granica i čim to Rusija ne učini, obore se Srbi na nju kao na najvećega dušmanina svoga.

Moglo bi se i nama Hrvatima prigovoriti radi našega starčevićanstva, dotično frankovstva, koje je negacija Slavenstva, a još više Srbstva. Ali tu treba naglasiti, da je i starčevićanstvo i frankovstvo reakcija u jednu ruku proti prekomjernomu političkomu popuštanju Srbima, radi kojega su se toliki naši političari znali odreći i hrvatskoga državnoga prava i hrvatskoga imena, a u drugu ruku to je reakcija proti nebratskom postupku Srba u Hrvatskoj, koji su vazda gotovo bez iznimke pristajali najodlučnije i najaktivnije uz sve hrvatske neprijatelje. Dosta je spomenuti, da su Srbi u Hrvatskoj kroz punih dvadeset godina bili najoštriji šiljak na ostrugama magjaronskoga sistema grofa Khuena. I kao da to nije bilo dosta, smatrali su Srbi potrebnim, da brane svoju narodnost u Zagrebu mnogo življe, nego li recimo u Novom Sadu, pa zato izdaju u Zagrebu »Srbobran«. Dapače u času, kad se je rušio

Khuenov sistem, zagaziše tako daleko, te u tom »Srbo-branu« prenieše beogradsku poruku, da s Hrvatima valja povesti rat do uništenja. Na to je dr. Josip Frank, kako se je kasnije u saboru sam pohvalio, priredio ono sramotno plaćkanje pravoslavnih trgovaca od 1. do 3. rujna 1902. No koliko god bili ti rujanski zagrebački događaji i žalostni i sramotni, ipak se ne daju ni prispodobiti s onim Kainovim žigom, što si ga udariše Srbi u kraljevini, kad 1885. onako nebratski nasrnuše pod vodstvom kralja Milana na Bugare samo zato, što se je Bugarska svojom snagom, svojom sviešču i svojim radom povećala ondašnjom istočnom Rumelijom, dakle samo na turski račun. Da Srbi nemaju druge krivnje pred Slavenštvom, ovo je dosta, da baš svi slavenski narodi odbiju njihove prohtjeve na Bosnu i Hercegovinu, to više, što čitavo srbijansko spremanje na rat ima čisto sredovječno osvajačko obilježje, te se usred Beograda bez straha i stida govori o ustaškim četama, koje bi imale iz Bosne učiniti drugu Macedoniju, a s obzirom na to, što u Bosni ima preko četiri sto tisuća Hrvata katolika, pripremiti i izazvati tamo pokolj sličan pokolju armenskomu 1897.

Da je ovo na žalost i odviše moguće, dokazuje ta činjenica, o kojoj sam se sam uvjerio, da je sva Srbija od Beograda do Vranje rujanske zagrebačke događaje od 1902. upisala na rovaš celomu hrvatskomu narodu, te sam u samoj Vranji slušao, kako su se i nježne Srbkinje priatile najružasnije Hrvatima, o kojima zaslugom srbskih škola i srbske štampe ne-

znadu do li to, da su u rujnu 1902. tobože htjeli porušiti pravoslavnu srbsku crkvu u Zagrebu.

Kolika je razlika u narodnoj svijesti kod nas Hrvata i kod Srba, dokazuje vrlo poučno i čitava povjest današnje hrvatsko-srbske koalicije. U toj koaliciji, kako svi znamo, najjača je hrvatska stranka prava, koja dugo vremena nije Srba na hrvatskom državnom području ni priznavala, s obzirom na to, što su s nama istoga jezika. Ta stranka sad već pune tri godine daje takav primjer narodne svijesti, da se to čini upravo nevjerovatnim. Ne mislimo tu na one članove te stranke, koji bi u bezumnoj mržnji na »Austriju« odmah s puškom na Beč i koje je sa Srbima sprijateljila njihova strast; nego mislimo na one hrvatske rodoljube — to su ljudi oko osječke »Narodne Obrane« i oko zagrebačke »Hrvatske«, koji u Srbima vide narodnu našu braću i onda, kad su puni bojazni, da će nam se ta braća prije ili kasnije onako iznevjeriti, kako je to bilo pod Khuenom, te u svoj rodoljubnoj svijesti ne mogu nikako preuzeti na sebe odgovornosti, da su Srbima dali razlog, ili makar samo izliku, da tako urade. I zato vidimo upravo riedku samozataju kod boljega diela te stranke, samozataju, koja je u obće obilježjem svih hrvatskih odnošaja prema Srbima. Kod Srba naprotiv — ne govoreći o onima u Srbiji, ili u Crnoj Gori, a ni o Srbima u Bosni — ovako hrvatsko ponašanje nije izazvalo još ni takvoga preokreta, da bi se kod nedavnih izbora u Dalmaciji bili pripravnici za vremena složiti proti Talijanima u Zadru, nego na-

protiv izjaviše, da o tom nema ni govora. Istom kad je to prenerazilo hrvatsku stranku u Dalmaciji, koja se onako ponaša prema Srbima, kao hrvatska stranka prava u banovini, onda istom zagrebački »Srbobran« prikorio dalmatinske Srbe, zašto ne bi primili hrvatskih glasova, dotično dvaju saborskih mandata, kad Hrvati zato od Srba ne traže nikakve protuusluge.

No svi ovi primjeri ne odlučuju toliko, koliko najnoviji seljački pokret u banovini, koji već četvrtu godinu obuhvaća čitave krajeve na temelju potpunoga narodnoga jedinstva Hrvata i Srba i dosljedne slavenske uzajamnosti i to upravo u najčišćim hrvatskim kotarima.

Kad pojedini umnici i bogodani geniji shvate velike narodne ideale; kad mi Hrvati možemo pokazati na čitav niz takovih narodnjaka, kakav bijaše Gundulić, Kačić, Preradović, Mažuranić, Strossmayer, Rački . . . , kad i Srbi mogu spomenuti kojega Daničića, onda je to za stalno dokaz, da živi dotična velika ideja; ali da će ta ideja dobiti realan oblik, da će postati društveni kulturni faktor prvoga reda, to se može uztvrditi istom onda, kad ju shvate i u praksi provedu tisuće i tisuće u najširim slojevima puka.

Kod nas Hrvata ovo se je, hvala Bogu, dogodilo, Ootovo ciela Podravina od Varaždina do Virovitice; trećinom ili polovinom sva Hrvatska od Zagreba preko Siska i Broda do Vinkovaca i Mitrovice; čitavi kotari ili barem obćine, koli u hrvatskom Zagorju i Prigorju, toli u srednjoj Hrvatskoj od Križevaca preko Požege

i Bjelovara k Djakovu; na tom većem dielu banske Hrvatske, gdje je najveća seljačka prosvjeta i najrazvitiije narodno blagostanje, tu već na stotine tisuća hrvatskoga seljačkoga naroda hrvatsku državnu misao i hrvatsko državno pravo shvaća u potpunom skladu s narodno-kulturnom mišlju jugoslavenskom i sveslavenskom, te stotine skupština i hiljade seljačkih sastanaka, što se već četvrtu godinu drže u tim krajevima, izgledaju kao idealne sjednice hrvatske čitaonice u Zagrebu, ili hrvatskoga sabora u doba preporoda.

I ovo su one hrvatske legije, koje će Bosnu sjediniti s banskom i s dalmatinskom Hrvatskom.

Mi svi znamo, kako je teško bilo u srednjem vijeku, a nije ni danas lahko onim narodima, koji nisu imali svojih gradova, svoga građanskoga staleža. Poljska je po mijenju najumnijih političara i radi toga propala, a i Češka je poradi toga izgubila svoju samostalnost, što Poljska svojih gradova nije zapravo ni imala, a Češka ih je husitskim pokretom tek djelomice ponarodila, da ih unutrašnjim neredima još prije trideset-godišnjega rata oslabi i u političkom smislu gotovo uništi.

Budući da u našoj monarkiji svaki rad za obće dobro dobiva više ili manje oblik stranačko-političke organizacije, to se i ovaj hrvatski seljački pokret širi ponajviše u organizaciji hrvatske pučke seljačke tiskare. Ali u jednu ruku same publikacije te stranke-primjerice pučki, gospodarsko-prosvjetni sbornik »Bo-

žićnica«, brošura »Hrvati« i Magjari« i novi tumač k programu — koje se štampaju u desetak i više tisuća primjeraka, te su ponajglavnije sredstvo stranačke organizacije, te publikacije nemaju ni najmanjega stranačkoga obilježja, nego su u njima razloženi popularnim načinom temelji svih društvenih i političkih znanosti: kulturne historije, savremene ustavnosti, društvenoga i političkoga ustrojstva ciele monarkije, narodno-gospodarske znanosti s osobitim obzirom na zadrugarstvo i t. d.

U drugu ruku i osim ovoga specijalno seljačkoga pokreta sve hrvatske političke stranke rade sve to više i medju hrvatskim seljačtvom. Vidi se to poglavito po pučkim političkim tjednicima, kojih ima u svem desetak-Dom, Istina Hrvatski Narod, Narodna Zastava, Prijatelj Naroda, Starčevićanac, u Zagrebu; Pučki Glas u Zadru; Pučki List u Splitu; Hrvatske Novine u Virju; Hrvatske Pučke Novine u Djakovu i Hrvatski Branik u Mitrovici — a svi skupa imaju oko trideset tisuća predplatnika i do stotinu tisuća čitatelja.

Istodobno s ovim živim umnim razvojem hrvatskoga seljačva nastao je u njem podpuni gospodarski preokret. U zadnjih pet, šest godina čitavi su se krajevi primili najnaprednijega poljskoga gospodarstva i najracionalnijega stočarstva. Vinograde si je takodjer narod sam obnovio i neprestance si ih obnavlja i to tolikim marom i tolikom vještinom, da se tomu upravo moraš diviti. Što su drugdje, primjerice u Francezkoj, učinili gospodari istom najživljim službenim poticajem i uz

veliku državnu podporu, to hrvatski seljak čini često i uz podpuni nemar domaće vlade i uprave. I zato je naravski, da su po Hrvatskoj već čitava velika vlastelinstva parcelacijom došla u seljačke ruke i još neprestance dolaze.

Sve je ovo trebalo spomenuti, i upravo naglasiti zato, jer samo ovakovim gospodarskim i kulturnim razvojem seljačkoga svoga puka hrvatski narod dolazi do onoga stepena, na kojem će njegov upliv na Bosnu postati neodoljiv, i hrvatsko pravo tako aktuelno i živo, te se ne će moći nikako i ničim izigrati. Liepo se danas čita u previšnjem proglasu od 5. listopada o. g., kako je pred Evropom održana poštena rieč stanovničtvu Bosne i Hercegovine; ali bez svojih Čeha, Slovenaca i Poljaka, a pogotovo bez Hrvata jedva bi naša monarkija Bosnu bila i zaposjela, a za stalno je ne bi bila ni umirila, ni uredila.

Ovo je tako važna stvar, da se kod nje treba posebice zaustaviti. U Bosni-Hercegovini djeluje danas toliko slavenske i hrvatske inteligencije, da je primjere samo Sarajevo po vrstnoći svoje inteligencije već u istinu isto tako kulturno središte i ognjište, kao što je Ljubljana i Zagreb, Beograd i Sofija. Sarajevo da-pače ima u koječem i prednost pred spomenutim centrima. U Sarajevu se kud i kamo manje politizira nego u Beogradu, a i manje je strančarstva, nego u Zagrebu. U svakom slučaju sarajevsku inteligenciju ne valja suditi samo po broju, nego i po vrstnoći.

Što se prigovara ovomu ili onomu upravnomu

činovniku, osobito Niemcu, to ne obara, nego jača tvrdnju, da je u Bosni-Hercegovini uloženi toliki slavenski i hrvatski duševni kapital, da bi bez njega Bosna-Hercegovina bila i nadalje ostala puki vojnički tabor, u kojem bi nastalo sveobće ražanje i klanje, čim bi vojnička sila popustila, ili se možda udaljila. A gle, baš Srbi, koji Bosnu tako drzko svojataju, i Magjari, koji već otvoriše usta, da ju proždru, ti jedni i drugi ne će ni da čuju o tom slavenskom i hrvatskom duševnom kapitalu, te je i srbska i magjarska nekulturnost tolika, da u stotinama i tisućama hrvatskih, slovenskih, čeških i poljskih kulturnih radnika u Bosni vidi samo dotepene kruhoborce, ili ti kuferashe, kao da tisuće i tisuće te naše braće ne donesoše u Bosnu ni srca ni uma, ni poštenja, ni radinosti, nego samo »švabske kofere«. Kod Magjara se ova nekulturnost daje barem razumjeti, jer oni kao pravi Azijati osjećaju instinktivnu odvratnost proti svemu što je n istinu evropsko; ali Srba ne može čovjek ni razumjeti, a kamoli opravdati, to manje, što Česi, pa i drugi Slaveni dolaze u Bosnu-Hercegovinu ne samo s jednostranim simpatijama za Srbe, nego i s tim krivim mišljenjem, da u Bosni autohtonoga bosanskoga pučanstva ni nema. Ovako naime piše gotovo svekolika slavenska štampa, a pogotovo ostalo evropsko novinstvo, koje o toj stvari dobiva obično u Beogradu napisane i jošte dobro »honorirane« članke. I da Srbi nisu ništa drugo krivi, nego što su stvorili t. zv. protukuferasški pokret, radi kojega bi, da nije došlo

do aneksije, Bosna bila izgubila ponajbolje svoje javne radnike i što počevši od okupacije pa do danas najbezobzirnije i najbezstidnije poriču i sam obstanak autohtonoga Hrvatsva u Bosni, — već im ovo dvoje oduzimlje svako pravo, da Bosnu zahtievaju u ime narodnoga načela.

Istina je, Hrvati su danas u Bosni-Hercegovini u manjini; ali u Evropi se ni ljudi, ni narodi ne broje kao u Aziji, nego se važu, t. j. prosudjuju po kulturnim i gospodarskim svojim sposobnostima. Te se sposobnosti očituju prije svega u obiteljskom čudorednom životu, u smislu za gospodarsku privredu, u poštivanju svačijega dobra, a prema tomu i u smislu za javni red i poredak.

Ako bosansko-hercegovačko pučanstvo s ovoga gledišta prosudjujemo, — a kao Evropljani i Slaveni ne možemo ga drugčije prosudjivati — onda su Hrvati u Bosni-Hercegovini bezuvjetno prvi i najvažniji elemenat. O tom se možemo nepokolebivo uvjeriti, čim prisposodobimo s hrvatskim elementom bosanske muslimane i pravoslavne.

Bosansko-hercegovački muslimani naši su ljudi po krvi i po jeziku, t. j. pravi pavcati Slaveni. I ne samo po krvi i po jeziku, nego i po svojoj čudi i po svom poštenju. Ali ti su naši ljudi tako zanešeni za Carigrad i za turskoga sultana i to ne samo kao za svoga kalifa; kao za svoju vjersku glavu, nego i kao za svoga cara i gospodara, te druge političke misli ni nemaju. Putujući Bosnom i Hercegovinom, i razgova-

rajući s tim našim dobrim i vriednim svijetom, ja sam čuo svagdje samo jedan upit: Kad si toliko svijeta vidio, ded, kaži nam, jesi li vidio i našega cara.

Kolika je ova privrženost sultanu kao k caru i gospodaru, vidjelo se je najbolje 1897. za grčko-turskoga rata. Da vam je onda bilo doći u koju tursku kavanu ili još bolje negdje u prikrajak stati, vidjeli biste, kako naši »Turci« požudno slušaju sve viesti o ratu, kako im oči plamte i govore: E, da je nama sada tamo biti i za cara krv svoju proliti.

Ova je odanost i privrženost simpatična pojava, ali ona je ujedno razlogom, da su naši muslimani toliko puta nasjeli srbskim agentima. Nasjeli su osobito onda, kad su se listom počeli seliti, naročito iz Krajinе, a još više nastradaše u tom, što djece svoje ne dadoše tobož u švabske i kauriske škole. Pustiti iz šaka djedovsku zemlju i sam si zazidati okna, da k tebi ne dodje prosvjeta, to je zaista znak velike političke slabosti. A kad uz to uvažimo, da su naši muslimani na jednoj strani imućnici, a na drugoj sirotinja, te srednjega staleža kod njih gotovo ni nema, onda ćemo se još više uvjeriti o tom, da imadu budućnost samo tada, ako čuvajući svoje vjerske svjetinje, prigrle hrvatsku državnu narodnu misao, jer to ujedno znači, prigriliti pravi državni red i onakvu evropsku prosvjetu, koja odgovara našem slavenskomu karakteru.

Pravoslavni su takodjer ili veliki imućnici ili kukavna sirotinja. Ni kod njih dakle nema srednjega staleža. Imućnici su špekulanti, i to ne samo u trgovini

nego i u politici. U politici špekuliraju s najsvetijim osjećajima muslimana, pa se zato i pretvaraju, da su i oni za sultana; a kad tamo, oni nisu ni za kralja Petra, ni za kneza Nikolu, nego samo za svoju korist. Ti gazde špekuliraju i sa nevoljom pravoslavne siro-
tinje, a još više s ratobornošću te siro-
tinje. Mjesto da toj siro-
tinji daju za solidnu c-
ien-
u solidnu robu; mjesto da ju potiču na bolje gospodarstvo i na zanate, da joj kupuju bolje plugove i drugo poljsko orudje, oni joj d-
iele puške i municiju, ili slike kralja Petra i kneza Nikole, s obećanjem, da će doskora velika pravoslavna Rusija osvojiti Bosnu za Srbiju i Crnu Goru, da će protjerati sve švabske kuferashe, a i sve begove i age, da će zemlju podieliti samo medju pravoslavne, a isto tako svi činovnici da će biti samo pravoslavni, da će porezi biti maleni ili nikakvi, pravo-
slavni Srbi svi i svuda, jednom riečju, pravi srbski raj na zemlji.

Svakomu čovjeku, a osobito siromaku i neuku, najsladje je i najmilije, slušati, kako će mu biti dobro, osobito ako mu to govori kakav prvak, gazda, bogataš, koji svaki dan čita novine, koji putuje sad u Carigrad sad u Peštu, sad u Beč, te znade, što vladari i njihovi ministri misle i snuju. Kad ti kažu, da će Bosna biti samo srbska, a onda valjda tako jest. I u toj stalnoj vjeri pravoslavna siro-
tinja, koja često mjesto doma ima samo hrpu kamenja pokritu slamom, jedva čeka čas, da plane puška i da podje u rat veseli-
je, nego

u svatove. Tko nema pravoga doma, taj ne može znati ni što je domovina, taj u obće nema i ne može imati ni obiteljske ljubavi, ni društvenosti u evropskom smislu: Njegva vjerna ljuba to je puška, a najbolji pobratim — ljuti handžar. Tu može biti i srčanosti sve do očajnosti, ali tu nema uvjeta, ni elemenata za izgradnju domovine i države; kako se to traži na dohvata evropskim kulturnim središtima.

A pogledajmo sad naše Hrvate. Još onda, dok su Turci imali svu vlast u šakama, proti kojoj su se pravoslavni ili javno bunili ili potajno rotirali, još onda su Hrvati divnom uztrajnošću gradili temelje današnje svoje snage: obiteljsku čudorednost prema nauku kršćanskomu. Taj nauk davali su im redovnici franjevci, idući od sela do sela, od kućice do kućice, u običnom odijelu s brkovima i s bradom, kao krvni rodjaci, kao »ujaci«. Ti bradati i brkati »ujaci«, koji su i proti naj-surovijoj sili znali braniti i obraniti svoje stado, ti franjevci bili su, i danas su takvi prosvjetitelji, kakvih ćemo jedva naći u svojoj evropskoj povjesti. A čim je turska sila popustila, k tim prosvjetiteljima dolazahu i dolaze neprestance novi drugovi i to ne samo iz svećeničkoga staleža. Dolazahu tu zanatnici i obrtnici svake ruke, činovnici svake struke, privatni i javni službenici svake vrsti. Istodobno prema tomu primjeru i po vlastitoj ponuci sami bosanski Hrvati pohrlaše u škole i do danas si stvorila takvu inteligenciju, koja svojim karakterom i svojim znanjem ulieva

najveće povjerenje i poštovanje. K tomu svemu Hrvati su se s ostalom slavenskom braćom iz carevine upravo sljubili, premda su svi. Slaveni, kako je već spomenuto, bili pretežno srbofili, naročito pri svom dolazku u Bosnu.

I tako su bosansko-hercegovački Hrvati stvorili pravo narodno društvo, t. j. podpunu narodnu cjelinu, brineći se osobito, da seljački narod bude svoj na svom i da bude što prosvjećeniji. I zato Hrvati imaju tamo najviše seljaka svojih gospodara, najviše obrtnika, najviše vrstnih tvorničkih i šumskih radnika i najviše činovnika i službenika svake struke, najviše akademski obrazovane inteligencije. Jednom riječju, Hrvati su najorganizovaniji, i kulturno najjači elemenat u Bosni.

Sad ćemo razumjeti, zašto Kallay nije mogao Hrvatsva uništiti, premda do 1895. nije u Bosni dao hrvatskoga imena ni spomenuti, što sam i sam na sebi izkusio, jer me 1891. u Mostaru zatvoriše i «per šup» odtjeraše u Metković samo zato, što sam u jednom »hanu« makar sâm, prigovorio cijeloj četi Srba, kad »šaku Hrvata« nazvaše lopovima i što sam ponosno spomenuo prekrasnu tadašnju hrvatsku izložbu u Zagrebu, kao sjajni dokaz hrvatske kulturne snage. Nije uspio Kallay, a sve je uzalud bilo i Burianu, koji je Srbe tako bio već podigao, te su se ponajbolji upravnici Hrvati i drugi Slaveni bili već spremali da ostave Bosnu, jer im je život bio postao jur nesnosan i nesiguran. Zato je Hrvatska Narodna Zajednica

u jednoj godini dana kao čudom prekinula Bosnu i Hercegovinu i to gotovo bez najmanje pomoći banske i dalmatinske Hrvatske. Zato se Hrvati u Bosni-Hercegovini umnažaju godimice za 1·7⁰/₀, Srbi za 1·1⁰/₀, a muslimani za 0·9⁰/₀. Za to je Bosna-Hercegovina danas organički dio ostale Hrvatske po živom pravu, a bit će doskora, ako Bog da, i po gotovom faktu. Samo treba, da svi mi Hrvati, — a naročito Hrvati u bosanskoj Hrvatskoj — u ovom pitanju sjedinjenja budemo Evropljani, dakle najoduševljeniji branitelji prava Habsburške monarkije; da budemo Slaveni, dakle najsusretljivija braća i prema muslimanima, i prema pravoslavnima i prema svim slavenskim kulturnim radnicima iz ostale carevine; da ne budemo niti na čas strančari, t. j. da ne prenosimo današnjih banovinskih i dalmatinskih stranaka u Bosnu; no ponajpače da ne budemo za živu glavu ni u snu ono isto, što su bili i što će još biti srbski ustaše, t. j. da ne budemo Frankovi legionari. Proti Pešti iztaknimo Jelačićevu oštricu: hrvatsko-državno pravo i organičku svezu s ostalom carevinom; prema Beogradu visoko podignimo luč svoga preporoda: slavensku i pučku kulturnu i gospodarsku svoju organizaciju. Uz te uvjete Bosna-Hercegovina **mora** postati sastavni dio ujedinjene Hrvatske. Ili ćemo povjerovati, da će talijanska iredenta, magjarski košutizam i velikosrbska agitacija raztepti Habsburšku monarkiju i uništiti današnju Hrvatsku državu i sav hrvatski narod? Ali tko će pri zdravoj pameti i u snu računati s ovom

»činjenicom«, kad je Habsburžka monarkija uz jedinu Rusiju odoljela Napoleonu i kad su se baš na hrvatskom narodu izpunile rieči velikoga Franceza Micheleta: Nijedna **narodna duša** ne može poginuti.

(Konac.)

